

ЛУБЧУК О. Д.,
доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри теорії та філософії
права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 340.12(430)"19/20"Р. Алексі:341.231.14
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.4>

ПРАВА ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ ДУАЛЬНОЇ ПРИРОДИ ПРАВА РОБЕРТА АЛЕКСІ

У статті розглянуто ключові положення концепції дуальної природи права сучасного німецького філософа й теоретика права Роберта Алексі. Зазначено, що запропонована вченим формула дуальності права полягає не лише у визнанні ідеального та реального вимірів складовими єдиного поняття права, а й у їх якісному поєднанні. У зв'язку з цим акцентовано увагу на наявності необхідного зв'язку між фактичним виміром права, що базується на авторитетному встановленні та соціальній ефективності, та його ідеальним виміром, в основі якого лежить моральна правильність, або ж прийнятність. Доведено, що лише аналіз права крізь призму взаємоузгодженості вищезгаданих вимірів уможливує розкриття справжньої природи права згідно з вказаною концепцією.

Проаналізовано основні аспекти теорії дискурсу Роберта Алексі та відзначено важливість останньої в обґрунтуванні ним прав людини. Наголошено, що виражені у правилах дискурсу цінності слугують базисом для визнання прав людини дискурсивно необхідними. Водночас обґрунтовано позицію, згідно з якою права людини, будучи результатом дискурсу, вибудованого на засадах рівності й свободи, все ж потребують відповідного юридичного закріплення задля забезпечення їх гарантування. В контексті наведеного акцентовано увагу на тому, що ідеальний вимір забезпечує моральну прийнятність прав людини, натомість фактичний – їх інституціоналізацію.

Зазначено, що концепція прав людини, запропонована Робертом Алексі, ґрунтується на визнанні п'яти необхідних ознак, яким повинні відповідати права людини. До них віднесено: універсальність, моральну значущість, фундаментальний характер, пріоритетність щодо позитивного права та абстрактність. Розглянуто питання співвідношення морального характеру прав людини та їх правової інституціоналізації. Доведено, що запропонований вченим підхід демонструє тісний взаємозв'язок між ідеальним та фактичним вимірами прав людини, за якого моральний характер останніх та їх інституціоналізація не протиставляються, а трактуються як взаємодоповнюючі.

Ключові слова: *дуальна природа права, ідеальний вимір права, реальний вимір права, моральна прийнятність права, права людини, інституціоналізація прав людини.*

Lubchuk O. D. Human rights through the prism of the Robert Alexy's concept of the dual nature of law

In the article the key provisions of the contemporary German philosopher and theoretician of law Robert Alexy's concept of the dual nature of law have been considered. It has been noted that the formula of the duality of law proposed by the scientist consists not only in the recognition of both ideal and real dimensions as

components of a single concept of law, but also in their quality combination. In this regard, attention has been focused on the existence of the necessary link between the factual dimension of law, which is based on authoritative issuance and social efficacy, and its ideal dimension, which takes its origins from moral correctness, or acceptability. It has been proved that only the analysis of the law through the prism of the consistency of the above-mentioned dimensions enables to reveal the real nature of law according to the specified concept.

The main aspects of Robert Alexy's theory of discourse have been analyzed and the importance of the latter in his justification of human rights has been noted. It has been emphasized that the values expressed in the rules of discourse serve as a basis for recognizing human rights as discursively necessary. At the same time, the position, according to which human rights, being the result of a discourse built on the principles of equality and freedom, nevertheless require appropriate legal consolidation in order to ensure their guarantee, has been substantiated. In the context of the above, attention has been focused on the fact that the ideal dimension provides the moral acceptability of human rights, while the factual dimension ensures their institutionalization.

It has been noted that the human rights concept proposed by Robert Alexy is based on the recognition of five necessary features that human rights must meet. They include: universality, moral significance, fundamental character, priority over positive law and abstractness. The issue of the relationship between the moral character of human rights and their legal institutionalization has been considered. It has been proved that Robert Alexy's approach demonstrates a close relationship between ideal and factual dimensions of human rights, according to which the moral character of the latter and their institutionalization are not opposed, but interpreted as complementary.

Key words: *dual nature of law, ideal dimension of law, real dimension of law, moral correctness of law, human rights, institutionalization of human rights.*

Вступ. На сьогодні питання прав людини залишається одним із найактуальніших як у правовій доктрині, так і в науково-теоретичних дослідженнях філософії права. Складність й багатоаспектність досліджуваного поняття зумовили формування низки підходів щодо трактування його сутнісного змісту та ключових характеристик. Впродовж тривалого часу теоретико-філософське осмислення феномену прав людини здійснювалось крізь призму двох основних концепцій: позитивістської та природно-правової. Водночас останні десятиліття ознаменувались появою низки компромісних підходів. Серед них важливе місце займає філософсько-правова концепція дуальної природи права Роберта Алексі, яка стала спробою об'єднання двох вимірів права: ідеального, спрямованого на забезпечення моральної прийнятності права, та реального, зорієнтованого на його дієвість та соціальну ефективність.

Дослідженню основних положень концепції дуальної природи права Роберта Алексі присвячено наукові публікації М.І. Козюбри, С.І. Максимова, Ю.І. Матвєєвої, В.П. Плавича, Н.І. Сатохіної, Г.В. Христокіна. Водночас розкриттю змісту прав людини крізь призму вищезгаданої концепції не приділено достатньої уваги у правовій доктрині, що й зумовило актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні сутності прав людини та визначенні їхніх ключових характеристик на основі аналізу основних положень концепції дуальної природи права Роберта Алексі.

Результати дослідження. Видатний сучасний німецький філософ й теоретик права Роберт Алексі розробив ретельно продуману та змістовно вивірену систему правової філософії, витoki якої сягають І. Канта та яку він називає «інституціоналізацією розуму». Прагнучи вийти за межі опозиції юридичного позитивізму і теорії природного права, вчений пропонує формулу дуальності права як єдності його реального й ідеального вимірів, та

ідентифікує свою позицію як неопозитивістську [1, с. 29]. Вагомого значення в цьому контексті набуває саме термін «дуальність», яким послуговується Р. Алексі, протиставляючи його поняттю «дуалізм». В такий спосіб він прагне акцентувати увагу не на роздвоєнні природного та позитивного права, а на двоскладовій природі права як єдиного цілого. До того ж дуальність природи права за Р. Алексі полягає не просто у визнанні ідеального та реального вимірів складовими єдиного поняття права, а в їх якісному поєднанні [2].

Як зауважує С.І. Максимов, неопозитивістська теорія права вченого ґрунтується на тезі, згідно з якою існує необхідний зв'язок між юридичною чинністю, або юридичною правильністю, з одного боку, і моральною прийнятністю, або моральною правильністю – з другого боку. Тобто право має фактичний вимір, визначений наявністю офіційних джерел та соціальною ефективністю, та водночас ідеальний вимір, що полягає в моральній правильності [3, с. 94]. Як наслідок, лише аналіз права крізь призму взаємоузгодженості вищенаведених вимірів згідно з теорією Р. Алексі уможливує розкриття справжньої природи права.

Обґрунтування власної концепції Р. Алексі починає із характеристики ідеального виміру й, зокрема, аргументу правильності, який лежить в його основі, та який є джерелом необхідного зв'язку між правом і мораллю згідно з вказаним підходом [4, с. 35]. Відповідний аргумент означає, що окремі правові норми та юридичні рішення, а також правові системи в цілому мають претензію на правильність [5, с. 35]. Раціональність наведеного він обґрунтовує за допомогою теорії дискурсу, за якою нормативне судження буде правильним тоді і тільки тоді, коли воно є результатом раціонального практичного дискурсу [3, с. 94]. Водночас основу дискурсивної раціональності становлять відповідні принципи та правила, як-от: несуперечливість, ясність мови, достовірність емпіричних даних, відкритість, прозорість дискурсу. Вагоме значення відводиться також процедурним правилам, які гарантують свободу та рівність всіх учасників дискурсу, надаючи їм право участі в ньому, а також право відстоювати власну позицію [6, с. 37]. Як наслідок, саме теорії дискурсу вчений відводить важливу роль в доведенні аргументу правильності, а тому доцільності виокремлення ідеального виміру права загалом.

Вагомого значення вищезгадана теорія набуває і в контексті обґрунтування Р. Алексі прав людини. З огляду на те, що правила дискурсу виражають цінності свободи та рівності, права людини, на думку вченого, доцільно вважати дискурсивно необхідними, а їх спростування – дискурсивно неможливим [2]. Як наслідок, він розглядає права людини як елементи апріорної структури дискурсу [7, с. 122]. Водночас, як зауважує Г.В. Христокін, недоліком цього підходу є те, що змістовно дискурс завжди залежить від соціокультурного контексту, який визначається панівними в суспільстві цінностями та нормами [8, с. 94].

Крім того, сам Р. Алексі зауважує, що теорія дискурсу зіштовхується із низкою складнощів, зумовлених, зокрема, тим, що відповідна процедура не завжди призводить до єдиної правильної відповіді. Адже двоє людей, дотримуючись одних і тих же ж правил дискурсу, можуть водночас відстоювати протилежні за своїм змістом судження. Наведену ситуацію вчений називає «проблемою практичного пізнання», вирішення якої вимагає переходу від першої стадії, визначеної виключно ідеалами правильності та дискурсу, до другої стадії, на якій юридично відрегульовані процедури гарантують прийняття єдиного рішення та передбачають його здійснення [2]. У такий спосіб Р. Алексі обґрунтовує тісний взаємозв'язок між ідеальним виміром права, що виражає відповідність права вимогам моральної правильності, та фактичним, який покликаний забезпечити його дієвість та соціальну ефективність.

Аналізуючи фактичний вимір права, вчений зауважує, що він стосується права як факту, тобто як соціальних фактів. З-поміж соціальних фактів, на яких базується право, Р. Алексі виокремлює два ключові: авторитетне встановлення та соціальну дієвість. Оскільки вони передбачають інституціоналізацію певного роду, фактичний вимір може також бути названий «інституційним виміром» [5, с. 35]. Взаємоузгодженість ідеального та фактичного вимірів вбачається необхідною і у випадку з правами людини, які будучи результатом дискурсу, вибудованого на засадах рівності й свободи, потребують відповідного юридичного закріплення задля забезпечення їх гарантування. В контексті наведеного ідеальний вимір

забезпечуватиме моральну правильність, або ж прийнятність, прав людини, натомість фактичний – їх інституціоналізацію.

Концепція прав людини, запропонована Р. Алексі, ґрунтується на визнанні п'яти необхідних ознак, яким повинні відповідати права людини. До них вчений відносить: універсальність, моральну значущість, фундаментальний характер, пріоритетність та абстрактність. Аналізуючи таку ознаку, як універсальність, вчений пропонує розглядати її крізь призму трискладової структури прав людини, яка включає носія, адресата й предмет відповідних прав. Відповідно, Р. Алексі розмежовує універсальність носія та універсальність адресата прав людини. Перша полягає у тому, що права людини є правами, які належать усім людям. В основі ж другої лежить теза, згідно з якою права людини є правами всіх стосовно всіх [9, с. 174–175]. Щоправда, він не надає відповідним судженням категоричного характеру.

Зокрема, в контексті характеристики універсальності носія прав людини вчений порушує проблему прав третього покоління, які, на його думку, не підпадають під поняття прав людини, оскільки є правами не окремих індивідів, а правами спільнот або ж держав. Натомість винятком із правила щодо універсальності адресата він вважає категорію відносних прав людини – тих прав, якими володіють всі стосовно однієї людини, групи або ж держави (наприклад, виборче право), на протигагу абсолютним правам, універсальність адресата яких не викликає сумніву [9, с. 176]. Таким чином, Р. Алексі наводить низку уточнень, покликаних врахувати специфіку окремих прав, а також узгодити власну концепцію із вимогами нового історичного контексту.

Щодо моральної значущості як однієї із ключових характеристик прав людини, то її зміст згідно з теорією Р. Алексі полягає у можливості обґрунтування відповідних прав стосовно кожної людини, що сприймає раціональні аргументи. Тобто право визнається морально чинним, якщо воно може бути виправданим [5, с. 57]. Водночас Р. Алексі відзначає наявність у правовій доктрині доволі поширеної позиції, згідно з якою моральний характер прав людини вважається таким, що суперечить їх правовій інституціоналізації [9, с. 176]. Не погоджуючись з наведеним твердженням, вчений вирішує відповідну суперечність за допомогою співвідношення між правами людини та конституційними правами.

Права людини він відносить до ідеального виміру права, на відміну від конституційних, які зараховує до реального виміру, вважаючи їх частиною позитивного права, а саме позитивного права на рівні конституції. Відповідне уточнення покликане акцентувати увагу на тому, що включення прав до конституції є лише одним із способів перетворення прав людини у позитивне право, поруч із введенням їх до міжнародних та наднаціональних угод, конвенцій тощо [5, с. 57]. В такий спосіб Р. Алексі наводить приклад того, як права людини як моральні, або ж ідеальні права, здатні перетворюватись у позитивне, або ж реальне право. Крім того, в процесі аргументування своєї позиції Р. Алексі зазначає, що таке перетворення має кілька переваг, оскільки відбувається без будь-якої зміни змісту або ж втрати моральної значущості прав людини. Тобто ідеальний вимір права після такого перетворення не перестає, а продовжує існувати на рівні з реальним.

Третьою конститутивною ознакою прав людини Р. Алексі вважає їхній фундаментальний характер. На протигагу ознаці універсальності, яку він пов'язує із такими елементами прав людини, як їхній носій та адресат, наведена характеристика визначається предметом відповідних прав. Йдеться про захист та задоволення фундаментальних інтересів та потреб людини, зокрема тих, незадоволення яких призводить до смерті чи страждання, або ж зачіпає сутність автономії людини. До того ж Р. Алексі зауважує, що за ступенем фундаментальності права людини можна поділити на центральні (які у своїй основі є значною мірою нечутливими стосовно історичних змін) та периферійні (які є більш залежними від історичних варіацій) [9, с. 178–179].

Схожий підхід вчений застосовує в контексті розкриття такої характеристики прав людини, як їхня абстрактність. Зокрема, Р. Алексі зазначає, що попри наявність можливості створити каталог прав людини, яким властивий якомога менший ступінь абстрактності, окремі права зможуть бути конкретизовані лише у відповідній історичній ситуації через процедури

та інституції певної системи права [9, с. 180]. Як наслідок, завжди існуватимуть ті чинники, що об'єктивно зумовлюватимуть певний рівень абстрактності прав людини, і, відповідно, ті права, зміст яких вимагатиме конкретизації залежно від певних історичних обставин.

Ще однією характеристикою прав людини, доцільність виокремлення якої відзначає вчений, є їхній пріоритет щодо позитивного права. Його він пропонує розглядати у двох контекстах: 1) як слабкий пріоритет: не позитивне право є критерієм для змісту прав людини, а права людини є критерієм для змісту позитивного права; 2) як сильний пріоритет: у разі якщо певне позитивне право призводить до порушення прав людини, для цього права це означає втрату і характеру права, і його правової значущості [9, с. 179]. Хоч питання визнання сильного пріоритету залишається одним із найбільш дискусійних у правовій доктрині, саме дотримання прав людини, на думку Р. Алексі, є необхідною умовою легітимності позитивного права.

Висновки. На підставі аналізу вищенаведеного варто зазначити, що концепція дуальності права Р. Алексі відіграє вагомий роль у розкритті сутнісного змісту прав людини та їхніх ключових характеристик. Розглядаючи права людини як моральні права, що належать ідеальному виміру права, він все ж відзначає необхідність їх належного юридичного закріплення задля забезпечення їх гарантування. В такий спосіб підкреслює важливість взаємоузгодженості ідеального та фактичного вимірів прав людини, за якої їхній моральний характер та інституціоналізація не протиставляються. Натомість остання постає необхідним механізмом забезпечення реалізації прав людини як у площині національного, так і міжнародного права, який водночас не заперечує їхню моральну значущість.

Список використаних джерел:

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Т. 2 : *Філософія права*. Харків : Право, 2017. 1128 с.
2. Alexy R. The Dual Nature of Law. IVR 24th World Congress «Global Harmony and Rule of Law» (September 15-20, 2009, Beijing, China). Papers. Plenary Session. Beijing, 2009. P. 257–274.
3. Максимов С.І. *Філософія права* Роберта Алексі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Філософія. 2016. № 1. С. 89–97.
4. Козюбра М. І. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України*. 2021. № 1. С. 12–42. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/37ae021d-0d97-4e9e-928b-7347bb5cbdcf> (дата звернення: 21.01.2024).
5. Алексі Р. Ідеальний вимір права. *Філософія права і загальна теорія права*: наук. журнал; пер. з англ. С. Максимова. Харків : Право, 2020. № 2. С. 35–61.
6. Матвеева Ю.І. Подвійна природа права, юридична визначеність і коректність (справедливість) права. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2021. Т. 8. С. 34–41. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/fcc8c9a3-58b0-42af-b440-8d0e7a8cc580> (дата звернення: 21.01.2024).
7. Сатохіна Н.І. Обґрунтування прав людини: реконструкція проблеми. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Філософія. 2016. № 1. С. 119–127. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11424/1/Satohina_119-127.pdf (дата звернення: 21.01.2024).
8. Христокін Г.В. Ідея прав людини: пошук нових підходів обґрунтування в добу глобальних трансформацій. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021 № 1 (21). С. 92–98.
9. Алексі Р. Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі. *Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої*. Київ : Ніка-Центр, 2016. С. 172–189.

